

Cocooning en Politiek

Het CDA heeft in de afgelopen twee jaar met wisselend succes getracht de band met de kiezer te herstellen. De kennelijke strategie vervreemdt de burger echter van de politiek en tast uiteindelijk de grondslagen van de democratie aan. Dat kan anders. Er bestaan in de samenleving voldoende aanknopingspunten voor een succesvolle oppositie naar christen-democratisch ideaal.

Tallose auteurs hebben hun licht reeds laten schijnen over de ontwikkeling van de publieke moraal. De Moor¹ heeft betoogd dat veranderingen in normen en waarden hun oorsprong vinden in veranderingen van de maatschappelijke structuur, die zowel gewenste als ongewenste veranderingen in gedrag met zich meebrengen. Dat gedrag heeft vervolgens weer invloed op de ontwikkeling van maatschappelijke structuren. Zo is van verschillende zijden geconstateerd dat het economisch denken de overhand lijkt te krijgen in allerlei sectoren van de samenleving. Onder invloed van onder meer de internationalisering worden politieke en morele vragen in toenemende mate verdrongen uit het publieke leven door een overheersende aandacht voor rationaliteit, productiviteit en efficiëntie. Naast snelle culturele

Drs. B. Oostlander

veranderingen maakt ook de flexibilisering van de arbeid mensen in toenemende mate onzeker over hun toekomst. Men trekt zich terug op zichzelf en op het eigenbelang, en verliest de ander gemakkelijk uit het oog; de ander die daarmee ook op zichzelf teruggeworpen wordt. Dit is een vicieuze cirkel die eenzaamheid in de hand werkt. Enquêtes wijzen uit dat de burger zich het meest zorgen maakt over juist die eenzaamheid. Uit een onderzoek van VROM blijkt dat de 'cocooning'trend zich in Nederland al grotendeels voltrokken heeft.² Normen en waarden worden zo in toenemende mate een private moraal zonder consequenties voor het maatschappelijk handelen. Men wil en kan elkaar daarop dan niet meer aanspreken.³ Individualisering verwordt zo tot atomisering.⁴ Van zo'n klimaat heeft de overdracht van waarden te lijden. Dat dit

zijn weerslag heeft op de afnemende civiele moraal is al eerder betoogd door Hirsch Ballin.

De massamedia en de publieke moraal

Zo'n klimaat biedt de hedendaagse (commerciële) massamedia de mogelijkheid dit proces te kapitaliseren en verder de katalyseren. Waar de pluriforme, onafhankelijke massamedia een onmisbare hoeksteen in het democratische bestel zijn met hun informerende, commentariërende en opiniërende functie, heeft deze publieke pluriformiteit steeds meer plaats moeten maken voor commerciële pluriformiteit (in de betekenis van marktconcurrentie).⁵ In een commercieel bestel is overleven een kwestie van adverteerders en kijkcijfers. Dat heeft zijn weerslag op de inhoud van zowel de commerciële als de niet-commerciële media. Informeren en opiniëren wordt al snel een vorm van amusement. Na de kwaliteit en diepgang komen de onafhankelijkheid, pluriformiteit en aandacht voor kleinere stromingen van religieuze en culturele aard in het gedrang.⁶ De vervlakking en uniformiteit van het aanbod vervlakt ook de kijkerconsument die zich, zoals hierboven geconstateerd, toch al steeds minder laat leiden door waarden die in breder verband gedragen worden. In een tijdperk van relativisme lijken de media de belangrijkste dragers van de openbare realiteit te zijn. De wereld die we delen is immers de wereld die de media ons opdienen.⁷ Massamedia hebben invloed op wat mensen wel en niet preoccupeert, welke waarden ze belangrijk vinden, en hoe ze zich gedragen. Een in toenemende mate atomair en anoniem functionerend individu heeft minder weerstand tegen manipulatie en kan zo relatief gemakkelijk

door trends beïnvloed worden. Vroeg of laat voegt hij zich naar zijn omgeving. De kijker is slechts consument; van actieve betrokkenheid is nauwelijks sprake.

De atomisering van onze samenleving en commercialisering van de massamedia veroorzaken zo een homogenisering van de cultuur, en massificeert deze. De samenleving wordt daarmee in toenemende mate manipuleerbaar voor diegenen die daartoe in de media de gelegenheid krijgen. Zoals politici.

De commerciële politicus

In het proces van atomisering en verval van de publieke moraal speelt de overheid zelf ook een rol. De uitbouw van de verzorgingsstaat, maar ook in toenemende mate de overdracht van bevoegdheden naar de Europese Unie, heeft haar in toenemende mate een administratief – en minder een politiek – karakter gegeven. De legitimering van overheidsbeleid valt in hoge mate samen met de concrete effectiviteit van bepaalde interventies, en verdringt de vraag naar politiek-morele afwegingen. Daarbij gedraagt diezelfde overheid zich niet altijd even betrouwbaar en consistent. Het mag dan ook geen verwondering wekken als de burger zich in afnemende mate gebonden weet aan de overheid en zich afstandelijk en berekenend opstelt.

De verdringing van politiek-morele afwegingen hangt sterk samen met het proces van homogenisering in de politieke arena, meestal aangeduid als 'de vlucht naar het midden'. Dat is de basis waarop de verschillende partijen in het paarse kabinet zich hebben kunnen verenigen. Ideologie als gespreksbasis speelt nauwelijks nog een rol. De homogenisering en het daarmee gepaard

gaande verlies aan politieke herkenbaarheid van de partijen hebben diezelfde partijen zwevend gemaakt. Uit de mond van een PvdA-stemmer werd opgetekend: "Ik weet niet waar ik sta, en de partij vertelt het mij ook niet." Als partijen zwevend zijn, ontnemen ze de burger de legitimatie trouw te blijven aan zijn politieke idealen. Als de partij het niet gelooft, waarom hij dan nog wel? Hij moet welhaast voor zichzelf kiezen en zijn stemgedrag door individuele, veranderlijke voorkeuren laten sturen. Hij wordt daarmee onvoorspelbaar. Zelfs de bewuste kiezer raakt op drift. Zou dit een reden kunnen zijn dat zoveel ex-PvdA-stemmers recentelijk VVD stemden?

Onderkende dat het electoraat enerzijds zwevender en anderzijds oppervlakkiger wordt, stelde Van Mierlo in *Trouw*: "Het gaat erom dat de kiezer zich prettig voelt bij de partij als geheel. Steeds meer mensen stemmen op intuïtie, uit een vaag gevoel van vertrouwen." Dat heeft zijn weerslag op de opstelling van politici. Het aanspreken van de kiezer op zijn intuïtie vraagt om simplificaties die eerder aan vooroordelen, 'onderbuik'instincten en trends beogen te appelleren, dan dat ze een bepaald ethos beïnvloeden of een probleem oplossen. Een kiezer die zo wordt aangesproken, en niet op zijn kritisch denkvermogen, zal op steeds oppervlakkiger gronden zijn keuzen moeten maken. Zo versterken de vervlakking van kiezers en politici elkaar. Opgemerkt moet worden dat simplificaties goorloofd zijn indien ze appelleren aan het geweten van de kiezer. 'Samen verantwoordelijk' appelleert aan een democratisch ethos, 'samen sterk' bepaald niet.

Waar de trouw tussen partijen en hun kiezers verdwijnt, wordt het electoraat

in toenemende mate gezien als een markt die ter verkrijging van een meerderheid, door de (partij-)elite bewerkt moet worden. Ideologie speelt daarbij geen rol. Kohnstamm: "De partij van de toekomst is een politieke consumentenorganisatie met mensen die *grosso modo* in dezelfde richting denken. Een partij waar mensen om hun ideeën op de voorgrond treden in plaats van een partij die mensen werft voor vaststaande ideeën." De kiezer moet als consument worden aangesproken door charismatische politici die op basis van trends in de samenleving steun trachten te verwerven. Een scherpe analyse van mogelijke reacties van specifieke doelgroepen behoort tot het instrumentarium, evenals gerichte reclametechnieken.⁸ Beleid en politici moeten verkocht worden.

De cynische kiezer-consument

De kiezer-consument wordt zo in toenemende mate door de politiek op eenzelfde wijze benaderd als de wijze waarop de commerciële massamedia hun lezers- en kijkerspubliek benaderen. Opkomende trends worden door politici versterkt en uiteindelijk gekapitaliseerd in dienst van het eigenbelang. De kiezer krijgt een invloed op het politieke debat die lijkt op de invloed die hij heeft op het aanbod in de massamedia. Op een passieve manier steunt en legitimeert hij beide, maar gegeven de manipulatieve manier waarop men hem benadert, moet geconstateerd worden dat de aard van deze steun een geheel andere is dan welke ten grondslag ligt aan het democratisch ethos in christendemocratische zin. Als de kiezer dus slechts gezien wordt als (deel van een) marktaandeel, mag men niet verbaasd zijn dat diezelfde kiezer daarop reageert met cynisme en afstandelijkheid.

Als van hem verwacht wordt dat hij zich gedraagt als consument, dan zal hij dat vanzelf worden. Stemmen wordt shoppen, waarbij geldt: niet goed, stem weg. Hij wordt zwevend. Electoraat, media en politiek kunnen elkaar zo in een verstikkende greep krijgen.

In een tijd van welvaart voor grote bevolkingsgroepen, leiden *cocooning*, vervlakking en cynisme tot een consumentistische consensus die tot uiting komt in toenemende politieke desinteresse. Als politici beweren dat een lage opkomst bij verkiezingen te verklaren is uit een kennelijke tevredenheid van de kiezer, dan is dat op een bepaalde manier dus juist. Men gelooft het wel. Als een specifiek belang in

gevaar komt, reageert de burger nog slechts door rechtstreekse pressie-activiteiten. Vertrouwen in het politieke systeem heeft hij steeds minder. De burger onttrekt zich zo aan een actieve deelname aan de inrichting van de samenleving, en laat zich besturen. De macht concentreert zich vervolgens in toenemende mate rond een kleiner wordende elite van bestuurders, economen en mediabonzen.

Naar een massamaatschappij

Het is niet de individualisering waartegen dit artikel stelling neemt, mits individualisering wordt verstaan als een grotere mate van verantwoordelijkheid van het individu voor zijn omgeving, waarbij dat individu nadrukkelijk mag worden aangesproken op de invulling van zijn burgerschap en rentmeesterschap. Als individualisering echter in-

houdt dat hij zich geen rekenschap behoeft te geven van zijn plaats in de samenleving, als *anything goes*, dan biedt een democratisch bestel de grondslag voor een nieuw soort tirannie. Koningin Beatrix schreef:⁹ "Tolerantie die wil dat alles kan, dat alles geoorloofd is,

dat geen grenzen meer worden gesteld, leidt uiteindelijk tot intolerantie, tot onrecht aan anderen, tot tirannie."

Daarnaast is er uiteraard de voor de hand liggende vatbaarheid voor totalitaire stromingen. Het is al eerder gezegd, we mogen dankbaar zijn voor de afwezigheid in ons land van charismatische politici als Le Pen in Frankrijk of een De Winter in België. Dat de democratie daar stand-

houdt, is een bewijs voor de stelling dat kiezers op hun geweten mogen, zelfs moeten, worden aangesproken. Maar er dreigt nog een derde, nieuwe vorm van tirannie. Daarvoor moeten we eerst terug moeten naar het reeds genoemde begrip massificatie.

Naar een nieuwe tirannie...

Massificatie is in dit artikel het proces van transformatie van een pluriforme democratie naar een massamaatschappij. Een massamaatschappij is door de socioloog Shils omschreven als¹⁰ "... een in oppervlakte uitgestrekte samenleving met een grote bevolking, sterk verstedelijkt en geïndustrialiseerd. De macht is geconcentreerd bij een elite, en veel van de macht wordt uitgeoefend door manipulatie van de bevolking via de massamedia. Het maatschappelijk ethos is laag, lokale verbanden

**Cocooning,
vervlakking en
cynisme leiden tot
een
consumentistische
consensus die tot
uiting komt in
toenemende
politieke
desinteresse.**

zwak en fundamentele solidariteit praktisch afwezig. Er is geen individualiteit, alleen een rusteloos en gefrustreerd egoïsme." De elite wordt door Shils omschreven als diegenen die toegang hebben tot de economische, bestuurlijke en culturele machtscentra. Manipulatie door deze elite moet niet samenweerderig opgevat worden; zij is de resultante van een veelheid van op elkaar inwerkende processen die, zoals in dit artikel betoogd, gemeenschappelijk hebben dat ze door economische mechanismen gestuurd worden.

Alexis de Tocqueville (1805-1859) geeft een nog apocalyptischer kijk op de massamaatschappij als hij een beeld schetst van¹¹ "... een enorme hoeveelheid mensen, allemaal gelijkwaardig en gelijksoortig, voortdurend bezig met het veiligstellen van onbetekenende genoegen waarmee ze hun levens volstoppen. Elk, op zichzelf wonend, is onkundig van het lot van de anderen; de mensheid bestaat voor hem uit zijn kinderen en intieme vrienden. Voor wat betreft zijn medeburgers, hij is bij ze in de buurt, maar ziet ze niet; hij bestaat slechts in zichzelf en voor zichzelf." Atomisering ligt duidelijk ten grondslag aan massificatie.

Wanneer overheid en politiek de (momentane) wil van de kiezer tot norm verheffen, staan zij slechts in dienst van het consumentisme. Hoe beter de overheid zich van haar taak kwijt, des te minder zal de burger-consument zich als vrije, verantwoordelijke burger (hoeven te) gedragen. De overheid en de commercie omvatten de wil van de kiezer-kijker-consument in steeds kleinere cirkels, en verstikken de veelzijdigheid van het menszijn. De opkomst van de verzorgingsstaat en het daarmee

gepaard gaande verlies van het middenveld illustreert dit. Zo'n (overheids)macht verwoest niet, maar roept ook niet op tot bestaan. Het onderdrukt niet, maar dooft de wil uit. Dat is de nieuwe vorm van tirannie waar ik op doel.

...of naar een vernieuwd ethos?

Herstel van de publieke moraal is een zaak van de gehele samenleving. Veel is al geschreven over de rol van structuren als gezin, vereniging en kerk in de vitale overdracht van basisnormen en waarden. Maar ook politici hebben hier een verantwoordelijkheid. Het is onvoldoende de burger op te roepen toch vooral betrokken te blijven bij de samenleving. Belangrijker nog is de manier van politiek bedrijven. Politici hebben een voorbeeldfunctie. Als het democratische ethos versterkt moet worden, dan zal zich dat moeten uiten in het zelf hanteren van dat ethos. Uit het bedienen van een, inherent tijdelijke, trend, zoals het inspelen op sentimenten rondom asielzoekers, spreekt dat democratische ethos in ieder geval niet. En 'catch-all'achtige strategieën moeten de christen-democraat al helemaal een gruwel zijn. Ook een oppositiestrategie gericht op het beschadigen van bewindslieden of het in de problemen brengen van een kabinet door steun te onthouden aan beleidsvoornemens die op zich overeenkomen met de eigen opvattingen is onacceptabel. Zo'n oppositiestrategie kan het reeds bestaande cynisme over de bedoelingen van de politiek slechts versterken.

Over de inhoud van het zo gewenste maatschappelijke ethos schreef De Tocqueville: "... terwijl de wet Amerikanen toelaat alles te doen, weerhoudt hun religie hen ervan bepaalde zaken te

denken of te durven. (...) Religie, welke nooit direct ingrijpt in het bestuur van de Verenigde Staten, moet dan ook beschouwd worden als hun belangrijkste politieke institutie, want alhoewel het ze niet de smaak van de vrijheid gegeven heeft, maakt het bij uitstek het gebruik ervan mogelijk. (...) Despotisme is mogelijk zonder geloof, maar vrijheid niet.¹² Alhoewel dit veel christen-democraten als muziek in de oren zal klinken, geeft de christen-democratie aan dat ethos toch een andere invulling. Het gaat ons niet om het religieuze gehalte van de samenleving, maar om het zich daaraan actief verplicht weten.¹³ De burger aanspreken als kiezer-consument ontkent de Bijbelse visie op de mens. De burger serieus nemen betekent ook hem aanspreken op zijn geweten, zijn betere ik. Het Program van Uitgangspunten stelt heel expliciet:¹⁴ "Zij roept op om gerechtigheid te zoeken, verantwoordelijkheid waar te maken, solidair te zijn en zich als zorgvuldig rentmeester te gedragen." Er staat "Zij roept op", omdat de mens niet altijd van nature doet wat goed is. De klant heeft altijd gelijk, maar de kiezer niet. Gelukkig maar.

Het vertrouwen van de burger in de betrouwbaarheid van de politiek moet herwonnen worden. Het CDA kan daar een begin mee maken door ook vanuit de oppositie constructief mee te werken aan een succesvol regeringsbeleid. Als de keuzen die het CDA maakt meer afhankelijk blijken te zijn van overwegingen van politieke of maatschappelijke opportuniteit dan van christen-democratische visie, zal onze betrouwbaarheid in toenemende mate onder druk komen te staan.

Dit heeft als consequentie dat in die gevallen waar de regering door interne te-

genstellingen niet toe dreigt te komen aan beslissingen die wij vanuit christen-democratische perspectief voorstaan, de CDA-fractie haar actieve steun niet mag onthouden. Dit betekent ook dat van christen-democratische politici een krachtige tegenstem mag worden verwacht tegen nationalistische en antidemocratische tendensen. Daarnaast kan het CDA zich in positieve zin onderscheiden door naast een vanzelfsprekende inzet op (christen-democratische) herkenbare, integere en sociale politiek op menselijke maat, ook 'fair play', consistentie en politieke onkreukbaarheid hoog in het vaandel te houden. De stem van de burger moet bij ons duidelijk 'in goede handen' zijn. Dat maakt zowel burger als niet-commerciële, onafhankelijke media eerder bondgenoten dan vijanden.

**De burger
aanspreken als
kiezer-consument
ontkent de Bijbelse
visie op de mens.**

Pas als de burger zijn vertrouwen in de politiek herwint, kan de politiek weer een appel op de samenleving doen. Als de burger beïnvloedbaar is, dan toch ook voor een nieuw elan! Dat heeft de samenleving al eerder bewezen. Overheidsingrijpen kan veel méér teweegbrengen dan men vaak denkt. De burger laat zich soms te gemakkelijk verstrikken in een vals dilemma: 'Mijn buurman piekert er vast niet over zijn deel van het trottoir schoon te vegen, dus waarom zou ik mij uitsloven?' Een gezamenlijke schoonmaakactie, wat toch een kleine moeite zou zijn, blijft zo achterwege. Maar een zich actief opstellende overheid kan de burger verlossen uit dat valse dilemma, kan een beweging op gang brengen. De sociale vernieuwing van het laatste kabinet-Lubbers heeft overal projecten en veranderingen op gang gebracht, en de

burgers daar waar dat gebeurde, een gevoel van verantwoordelijkheid voor de omgeving gegeven. De solidariteit met de buurt werd nieuw leven ingeblazen. Men blijkt bereid zich uit de passiviteit te laten halen! Zo belangrijk kan politiek zijn!

Ook de invloed van milieuorganisaties en andere ideële bewegingen, de groeiende financiële draagkracht van de kerken, en de massaliteit van consumentenboycots laten zien dat er een voedingsbodem is voor vernieuwd burgerschap. Maar er moeten groepen zijn die dat nieuwe elan mobiliseren, vormgeven, mensen erop aanspreken. Als er een sfeer kan ontstaan waarin mensen zich opnieuw herkennen in hun verantwoordelijkheid voor de samenleving, dan is er veel gewonnen. Als zelfs bedrijven zover zijn dat ze zélf om een ecotaxregeling vragen, zélf de basisnormen opstellen waaraan de arbeidsomstandigheden van werknemers in zogenaamde lage-lonen-landen moeten voldoen, zélf zoeken naar milieuvriendelijker verpakkingen, dan is er fundamenteel iets rijp in de samenleving. Maar het moet aangeboord worden. Laat het CDA het voortouw nemen!

Het is waar wat wijlen Jan de Koning zei: "Je moet de burger een meter verder laten springen dan hij van nature geneigd is te doen." En wel omwille van het voortbestaan van de democratie.

Drs. B. Oostlander

Noten

1. *CDV 1/94*, Prof. dr. R.A. de Moor, 'Individualisering in godsdienst en politiek'.
2. *De Volkskrant*, februari 1996, 'Steeds meer gelovigen en dat moet zo blijven'.
3. Vgl. Prof. dr. R.A. de Moor in *CDV 1/94*: 'Permissiviteit betekent niet per se dat men voor

zichzelf ruime normen hanteert, wel accepteert men dat anderen, in hun situatie, zich gedragen zoals zij dat willen." e.v.

4. Vgl. Prof. dr. R.A. de Moor in *CDV 1/94*, waarin de bevestigde hypothese in het onderzoek van De Moor zegt dat in moderne samenlevingen de waardesystemen van individuen naar fragmentarisering tenderen. Vgl. ook Drs. J.J. Hogebrink over desintegratie van waardepatronen, in *De crisis van de moderne cultuur*.
5. *CDV 1/95*, Drs. M. Jansen, 'Cultuur en politiek: de omroep'.
6. idem.
7. *CDV 9/95*, Prof. Dr. J.B. Stappers, 'De taak van de publieke omroep'.
8. *CDV 7/8/94*, Drs. A.M. Oostlander, 'De functie van de CDA-partij: een zaak van principes', p325 en A. Hoogerwerf geciteerd uit 'Politiek als evenwichtskunst' in *Bestuursforum* mei 1995.
9. Koningin Beatrix, 5 mei 1995.
10. E. Shils, geciteerd in J.C. Goldfarb, *The Cynical Society*.
11. A. De Tocqueville geciteerd in J.C. Goldfarb, *The Cynical Society*.
12. A. De Tocqueville, geciteerd in J.C. Goldfarb, *The Cynical Society, The Culture of Politics and the Politics of Culture in American Life*.
13. *Program van Uitgangspunten*, december 1993, p13.
14. *Program van Uitgangspunten*, december 1995, p12.

Forum

In deze rubriek passen kortere bijdragen waarin kort en krachtig argumenten gegeven worden voor een bepaalde opvatting. Bijdragen zijn welkom die in niet meer dan 2000 woorden een prikkelende kwestie neerzetten. De opinie moet passen in de opzet van *CDV*: het dient te gaan over de strategische vragen achter de politieke actualiteit. Bijdragen die discussie uitlokken verdienen de voorkeur.